
Г. В. Анісімова.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВÁ ГРОМАДЯН – вид суб’єктивних прав, встановлених та гарантованих нормами права, що являють собою сукупну міру можливої поведінки у сфері забезпечення екол. безпеки, належності екол. об’єктів, їх використання, відтворення й охорони довкілля, а також захисту порушених екол. прав та інтересів, які не суперечать заг. засадам зак-ва. Належать до конституційних прав громадян. Громадянину зак-вом надається юрид. можливість: користуватися довкіллям як природ. сферою мешкання, придатною для життя та такою, що відповідає вимогам екол. безпеки; вимагати від держави, всіх юрид. і фіз. осіб виконання ними обов’язків із використання, відтворення й охорони довкілля, забезпечення його екол. безпеки; в необхідних випадках звертатися до захисту свого порушеного суб’єктивного права. Е. п. г. мають певні притаманні тільки їм властивості, які обумовлені екол. факторами. При встановленні Е. п. г. враховуються закони природи, за яких розвиваються екол. об’єкти. Усі природ. об’єкти в сукупності утворюють єдину екол. систему з внутр. диференціацією,

обумовлену природ. властивостями та особливостями природ. ресурсів. Забезпечення екол. прав є центр. завданням сучасної екол. політики держави.

Термін «екол. права» вперше в Україні на законодавчому рівні був закріплений у ЗУ від 25 черв. 1991 «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 9), але це зовсім не означає, що екол. права до цього часу не існували, вони мали лише ін. назву і недовстатньо розгалужену систему. Потім вони були зафіксовані у КУ (ст. 50, 13, 14 та ін.), що стало свідченням їх провідної ролі у заг. системі прав людини. Крім цього, Е. п. г. закріплені у низці ЗУ.

У міжнар.-прав. актах, на відміну від укр. зак-ва, передбачене право на «середовище, яке дозволяє вести гідне і квітуче життя», «життя в гармонії з природою» тощо. Вперше право на життя у сприятливому навколишньому середовищі було закріплене в декларації Стокгольмської конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища (1972), де воно розглядалось як фундаментальне право людини, а сприятливе навколишнє середовище – як середовище, яке дозволяє вести гідне життя. У цій декларації визначене екол. право більше пов'язувалось з відповідальністю людини за охорону і покращення його стану на благо теперішнього і майбутнього поколінь. Далі концептуальні ідеї права громадян на безпечне довкілля знайшли своє відображення у Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (1975); Конвенції про транскордонне забруднення на великі відстані (1979); Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього

природ. середовища та розвитку (1992); Віденській конвенції про охорону озонного шару (1985); Рамковій конвенції ООН про зміну клімату (1992); Віденській конвенції про цив. відповідальність за ядерну шкоду (1963); Конвенції про ядерну безпеку (1994); Орхуській конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (1998) та ін.

Визначені права розглядаються як складна екол.-прав. система, закріплена у міжнар. актах, КУ, спец. екол. й суміжному з ним зак-ві щодо прав людини. Вони являють собою складний, комплексний інститут екол. права. Основні положення Е. п. г. можна віднести до природ. прав, невідчужуваних, які виступають як вища соц. цінність, що існують невід'ємно від особистості, життєдіяльності громадянина, незалежно від їх прав. закріплення є безпосередньо діючими, перебувають під захистом держави та відповідають міжнар. стандартам у галузі прав людини. Це право прив. власності на природ. ресурси, на безпечне довкілля, на отримання екол. інформації, на відшкодування збитків, заподіяних екол. правопорушеннями, тощо.

Екол. права, передбачені у зак-ві, досить різноманітні, що дає змогу провести класифікацію їх залежно від різних підстав, щоб детальніше розкрити їх специфіку. За юрид. сутністю екол. права можна поділити на: конституційні; встановлені в спец. законах; передбачені підзаконними нормат. актами та договорами. До першої групи належать

права, передбачені у ст. 50 КУ, а саме: право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також права на її поширення. Конституційне закріплення цих прав вказує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність, хоча і не робить менш значущими ін. екол. права. До них належать: право прив. власності на землю (ст. 14), право звертатися за захистом порушених прав та ін. Право на життя (ст. 27) нерозривно пов'язане з правом на безпечне навколишнє природ. середовище, з якістю середовища існування та ін. прав, які мають екол. спрямованість. До другої групи входять, крім зазначених в Осн. Законі, права, перелічені у ст. 9 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Це право кожного на: участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля, та внесення пропозицій до держ. і госп. органів, установ та орг-цій з цих питань; участь у розробці та здійсненні природоохорон. заходів, рац. та комплексного використання природ. ресурсів; здійснення заг. і спец. використання природ. ресурсів; об'єднання в громад. природоохорон. формування; участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природ. середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громад. екол. експертизи;

одержання екол. освіти; оскарження у суд. порядку рішень, дій або бездіяльності органів держ. влади, органів місц. самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення Е. п. г. у порядку, передбаченому законом. До складу третьої групи входять екол. права, закріплені у підзаконних нормат.-прав. актах і договорах. Перелік їх різноманітний. Вони також підлягають екол.-прав. охороні і захисту.

Екол. права за формою реалізації поділяються на індивідуальні і колективні. Свої екол. права громадяни можуть здійснювати самостійно, а також спільно з ін., об'єднавшись в орг-ції, групи та ін. утворення. Створення громад. природоохорон. об'єднань розширює можливості громадянина в реалізації екол. прав.

Екол. права диференціюються на абсолютні і відносні. Така класифікація вказує не на обсяг змісту цих прав у розумінні необмеженості абсолютних, а лише на відмінність у колі (кількості) зобов'язаних осіб. Абсолютні права протилежні відносним, які діють відносно однієї точно визначеної особи чи декількох осіб. Вони характеризуються тим, що їх носієві протистоять як зобов'язані суб'єкти (невизначене число осіб), кожен з яких повинен утримуватися від порушення цих прав. Коло абсолютних прав, як і взагалі усіх видів суб'єктивних прав, визначається значущістю і характером сусп. екол. відносин.

Екол. права можна також поділити залежно від захисту екол. інтересів на: екол. майнові і особисті немайнові права. Певна класифікація Е. п. г. існує у сфері відтворення і поліпшення якіс-

ного стану природ. об'єктів: право громадян на відтворення і відновлення з використанням установлених способів; право на здійснення заходів, що поліпшують якість екол. об'єктів і навколишнього природ. середовища. Варто мати на увазі, що за назвою екол. права й обов'язки можуть збігатися, однак це не означає, що одне поняття трансформується в ін. і навпаки. Ці права містяться в поресурсовому (підгалузевому) зак-ві; вони тісно пов'язані з правами громадян на використання природ. об'єктів, а в кінцевому підсумку здійснення цих прав спрямоване на запобігання погіршенню якості навколишнього природ. середовища. При цьому здійснення зазначених дій у зак-ві закріплене тільки як виконання встановлених обов'язків. Дії у формі прав або обов'язків із відтворення екол. об'єктів, поліпшення стану природ. середовища сприяють нормальному здійсненню соціально значущого Е. п. г. – права на безпечне навколишнє природ. середовище.

Можна класифікувати Е. п. г. за охоронно-захисною спрямованістю. Аналіз чинного екол. зак-ва показав, що хоча поняття «охорона» і «захист» прав і взаємозалежні, але не тотожні. Захист екол. права здійснюється тоді, коли воно порушене будь-ким, при цьому нормативно визначено порядок захисту порушеного права. Екол. права у сфері захисту порушених прав підрозділяються на: право вимагати у встановленому порядку відшкодування збитків, екол. шкоди, заподіяної природ. об'єктам, які перебувають у власності чи користуванні громадян; шкоди, заподіяної здоров'ю забрудненням навколишнього природ.

середовища, а також у необхідних випадках і моральної шкоди; право вимагати усунення перешкод у здійсненні громадянами своїх екол. прав; право оспорювання приналежних громадянам екол. прав, інтересів тощо. Охорон. розпорядження, що містяться в екол. зак-ві, встановлюють об'єктивно специфічні примусові заходи і форми захисту порушеного права.

Е. п. г. у сфері охорони навколишнього природ. середовища можна підрозділити на право брати участь у заходах, що забезпечують рац. використання природ. об'єктів; об'єднання в громад. природоохорон. формування; обговорення нормат. актів та ін. заходів з метою запобігання негативним наслідкам; проведення екол. експертизи та ін.

Порушені екол. права підлягають захисту (див. *Захист екологічних прав*).

Лит.: Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Х., 1996; Кобецька Н. Р. Екологічні права громадян України: дис. ... канд. юрид. н.: 12.00.06. К., 1998; Гетьман А. П. Становлення та розвиток інституту екологічних прав людини у законодавстві України. В кн.: *Правова система України: історія, стан та перспективи*, т. 4: *Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю. С. Шемшученка*. Х., 2008; Медведєв К. В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2012; Морозовська Т. В. Екологічні права громадян України та ЄС: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. н.: 12.00.06. К., 2012.

Г. В. Анісімова.